

Уляна МИЛИЧУК

викладач кафедри гуманітарних дисциплін
Львівського державного університету фізичної
культури
ім. І. Боберського
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3150-1217>
e-mail: m.ylana43a@gmail.com

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ ТА ЙОГО ПРОЯВИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Поняття «нігілізм» походить від латинського «*nihil*», що в перекладі означає «ніщо», «нічого». У тлумачних словниках «нігілізм» трактується, як заперечення цінностей або заперечення ustalених суспільством норм, принципів, законів. Філософський же словник подає таке визначення: «нігілізм – світоспоглядання та спосіб людського світовідношення, що містить інтенції заперечення, свавілля, відчаю, розчарування, недовіри тощо... В історії нігілістичного звершення виокремлюють «філософський» (метафізичний, епістемологічний, етичний та теологічний), «суспільно-політичний» та «естетичний» нігілізм¹.

Німецький філософ, соціолог і психолог Еріх Фромм запропонував підходити до нігілізму як до одного з механізмів психологічного захисту. Він вважав, що центральною проблемою людини є внутрішньо властиве людському існуванню протиріччя між буттям «кинutoї в світ мимо своєї волі» і тим, що вона виходить за межі природи завдяки здатності усвідомлювати себе, інших, минуле і майбутнє. Він стверджував, що розвиток людини, її особистості відбувається в рамках формування двох основних тенденцій: прагнення волі і прагнення до відчуження².

¹ Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ, 2002.

² Ланін С. Правовий нігілізм українського суспільства: причини виникнення та форми прояву на сучасному етапі URL: <http://oldconf.leasmo>.

Вартує уваги поняття «соціального нігілізму», яке, на думку окремих авторів є невизнанням загальноприйнятих цінностей, ідеалів, моральних норм, культури тощо. Інколи заперечення цих норм здійснювалось з метою утвердження інших цінностей. Його сутність полягає в загальному негативному, неухважному відношенні до права, законів, правопорядку, а з точки зору причин – у юридичній відсталості, правовій невихованості основної маси населення. Правовий нігілізм – це продукт соціальних відносин, зумовлений безліччю факторів. Зокрема, він живиться і такими реаліями наших дій, як політиканство, популізм лідерів всіх рангів, владолюбство бюрократії, некомпетентність чиновників тощо. Таким чином, можна дійти висновку, що зі зниженням рівня правової культури і правової свідомості зростає правовий нігілізм¹. Правовий нігілізм є похідним від загального поняття нігілізму, що має філософський зміст як заперечення, несприйняття окремими громадянами чи їх верствами існуючих устоїв життя.

Загалом дефініції правового нігілізму в науковій літературі зводяться до двох основних підходів – класичного (традиційного) і новаторського. У межах класичного підходу правовий нігілізм розглядається як деструктивний соціальний феномен, сутність якого – негативне ставлення до права, зневіра в його можливості вирішувати нагальні проблеми так, як того вимагає соціальна справедливість. Представники новаторського підходу вважають, що до існування цього явища призводить саме право через свою недосконалість. Правовий нігілізм розглядається як специфічний соціальний орієнтир, який визначає напрям негативних тенденцій у юридичній сфері і без якого стає неможливим пошук нових концепцій та ідеалів, а також шляхів вирішення проблем, що існують у суспільстві².

В загальному розумінні правовий нігілізм – це деформація правової свідомості особи або групи осіб, яка проявляється у ігноруванні, запереченні права і закону та нехтуванні загальноприйнятими правовими принципами, традиціями, цінностями світової правової системи.

org.ua/node/1495 (дата звернення 10.04.2023).

¹ Бондаревський В.Г. Правовий нігілізм в Україні та шляхи його подолання. В: Філософія. Київ, 2012.

² Черніков О. Правовий нігілізм: поняття, структура та форми прояву. Право і суспільство. 2014. № 1. С. 10–12.

Наслідки розповсюдження явища правового нігілізму, знаходять своє вираження у різних формах. На думку дослідників даної проблеми, він призводить «до крайнього прояву правового безкультур'я, відкидання або ігнорування права, юридичних норм і загальноприйнятих правових цінностей, до зневажливого ставлення до правових принципів і традицій. Як антипод правової культури правовий нігілізм породжує правопорушення, у тому числі кримінальні злочини»¹.

Причинами появи правового нігілізму, на думку більшості дослідників, є кризовий стан суспільства, що зумовлений економічною та політичною нестабільністю, зміною ідеології та духовних цінностей, появою нових прошарків населення, зловживання владою вищими посадовими особами держави, гальмування і не завершення реформ.

Як справедливо зазначають А. Є. Шевченко та А. В. Старостюк, «ситуація, яка пов'язана із скептичним ставленням до права і недооцінкою його можливостей у суспільній свідомості виникла не миттєво. Вона є наслідком існування багатьох трагічних сторінок нашої історії та довготривалого періоду нехтування цінностями права»².

Водночас, слід відрізнити правовий нігілізм від критики права й правового негативізму. Критика спрямована на заперечення «дефектних» норм, консервативних правових звичок, негативних правових стереотипів, недосконалих юридичних інститутів, тоді як правовий нігілізм – це незгода з прогресивними ідеями, ідеалами, цінностями в правовій сфері³.

Відмінність вбачається і в їх результатах (наслідках). Якщо правовий нігілізм підриває правові підвалини суспільства, є гальмом прогресивного правового розвитку, то конструктивна

¹ Шитий С., Бондаренко А. Причини правового нігілізму та шляхи його подолання в Україні. Підприємство, господарство і право. 2017. № 2. С. 236. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_2_46

² Шевченко А. Є., Старостюк А. В. Відродження довіри до права як необхідна умова забезпечення його дії. Європейські перспективи. 2019. № 4. С. 25.

³ Луцький А.І. Правовий нігілізм в умовах формування української правової держави. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2010. № 1. С. 16–19.

критика є умовою вдосконалення правової системи, фактором соціально-правового прогресу. Щоб критика, перш за все від юристів, не перетворилась на безпідставне заперечення, вона має бути компетентною, конструктивною і конкретною.

Світові глобальні процеси XXI століття спричинилися до зміни поглядів частини суб'єктів міжнародного права та призвели до трансформації пріоритетів, руйнування принципів і підміни цінностей, що були фундаментом політичного життя світового співтовариства тривалий час. Таким чином виникнення правового нігілізму та його поширення у міжнародному праві стало очевидним фактом.

Проблема правового нігілізму, його негативного впливу на суспільні відносини у вітчизняній юридичній літературі є недостатньо висвітленою. В сучасних реаліях України і, зокрема, після 2014 року, необхідність у дослідженні актуальних питань що стосуються появи правового нігілізму у міжнародному праві назріла і потребує їх вивчення, як на науковому так і практичному рівнях. Однозначною є думка про те, що правовий нігілізм має деструктивний вплив на державу, суспільство в цілому та безпосередньо на кожного індивіда.

Підтвердження тій тезі, що правовий нігілізм у міжнародному праві є не ілюзорним поняттям свідчить факт великої кількості воєнних конфліктів у сучасному світі, які забрали життя десятків мільйонів людей. США з 1945 р. до початку XXI ст. взяли участь у більш ніж 260 локальних війнах і збройних конфліктах, а Радянський Союз з 1945 по 1991 рр. втручався у внутрішні справи більш ніж 110 країн, з них у 40 випадках брав безпосередню участь у бойових діях¹.

В умовах російсько-української війни актуальним є питання щодо поширення правого нігілізму у Російській Федерації. Століттями у населення Російської імперії формувався негативний стереотип щодо політико-адміністративної системи, тобто влади і поліції. Негативне відношення народних мас до цих інституцій було закономірним явищем, результатом насильства і беззаконня як панувало в державі. Про це дуже влучно писав О. Герцен. У російському суспільстві, де фактично простий народ

¹ Бадах Ю. Причини виникнення та класифікація воєнних конфліктів. URL: http://warhistory.ukrlife.org/3_4_03_5.htm

перебував у рабстві «...повна перівність перед судом знищила в ньому всяку повагу до законності. Руський, якого б він звання не був, обходить або порушує закон скрізь, де тільки це можна вчинити – безкарно... і так само чинить уряд»¹. М. Бердяєв же був переконаний, що російський нігілізм – органічне явище. Він став своєрідною перекрученою формою релігійності, хоча за своєю зовнішньою формою був радикальним і атеїстичним².

Виникнення та розвиток правового нігілізму в Росії є наслідком самодержавного правління, багатовікового кріпосництва, що позбавило велику масу людей правосуб'єктності, недосконалість російського правосуддя. Неузгодженість між декларативними положеннями законів та дійсністю, правова демагогія, тобто введення в оману населення для досягнення політично та юридично корисної мети залишаються яскравими прикладами сучасного правового нігілізму в Росії.

Сьогодення Росії – це деформація правосвідомості та низький рівень правової культури не лише окремих посадових осіб, а і населення в цілому.

Аналізуючи таке поняття як «правовий нігілізм», необхідно визначити сферу його впливу на міжнародне право та форми у яких він проявляється і поширюється у сучасному світі.

Міжнародне право є своєрідним інструментом балансування інтересів різних держав на міжнародній арені. Однак, враховуючи «слабкодухість» сучасного міжнародного права, яке зводиться лише до декларування загальноприйнятих цінностей, ідеалів, моральних норм та культури, правовий нігілізм набув реального вигляду, про що свідчить сьогодення російсько-української війни. Міжнародне право XXI ст., будучи під впливом універсалізму, процесу глобалізації, прав людини, тощо, має виробити нові механізми реагування на порушення його норм для недопущення поширення такого руйнівного явища як правовий нігілізм.

¹ Ряшко В., Ряшко О. Нігілізм як антипод правової культури та деформації правосвідомості. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2014. № 782. С. 118–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpum_2014_782_24

² Попков В. М. Бердяєв про особливості російського нігілізму. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2011. Вип. 45. С. 187–195.

Найактуальнішою проблемою сучасного світового співтовариства є військова агресія проти України, здійснена РФ. На світовій арені, зокрема, на засіданнях Ради Безпеки ООН, представники Росії у своїх виступах яскраво демонструють ознаки правового нігілізму, що є своєрідною «деформацією» правосвідомості особи, групи і держави. Ця проблема характеризується свідомим ігноруванням цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів та підміною понять, а також наявністю альтернативних ідей щодо організації суспільних відносин.

Слід також наголосити, що РФ порушила не лише міжнародні домовленості, але й знехтувала всіма угодами підписаними із сусідньою державою – Україною, заздалегідь приховано, свідомо і цілеспрямовано готуючи план повномасштабного вторгнення. Важливою проблемою є те, що світова спільнота, у межах чинного міжнародного права, не здатна ефективно впливати на державу-агресора, а єдиним способом зупинити злочини Кремля, на погляд провідних держав світу, є лише економічні та політичні санкції, які, як показує практика, мають відкладений у часі ефект і тому не дають миттєвого результату.

Російсько-українська війна не є локальним явищем, а має глобальний вимір та є реальною загрозою як європейській, так і світовій системі безпеки. Слід наголосити, що постійний член Ради Безпеки ООН, світового «ядерного клубу», гарант територіальної цілісності та безпеки держави, яка добровільно відмовилася від володіння ядерною зброєю цинічно ігнорує, порушує норми міжнародного права, здійснює перерозподіл кордонів і провадить неоголошену війну проти держави-сусіда ЄС. Такі дії не тільки доводять послаблення регуляторної функції міжнародного права, а й вкотре демонструють поширення у міжнародному праві правового нігілізму у різних його формах.

Вважаємо, що саме порушенням європейських цінностей, демократії загалом і статуту ООН, зокрема, а також низки двосторонніх російсько-українських договорів, міжнародно-правових гарантій, наданих Україні у 1994 р. за Будапештським меморандумом у зв'язку з приєднанням до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, Російська Федерація завдала

удару по міжнародній системі безпеки, в тому числі ядерної, яка створювалася десятиліттями. На жаль, необхідно констатувати кризу не лише системи світової безпеки, а й міжнародного права, що є основою сучасного світової архітектури. Очевидно, що пошук механізмів завершення жахливої війни сучасності і наслідки розв'язання військової агресії Росії проти нашої держави, визначають перспективи світового порядку та роль міжнародного права щодо врегулювання відносин у світовому співтоваристві.

Сучасний правовий нігілізм у міжнародному праві проявляється у відсутності та неефективності впливових інститутів і дієвих механізмів щодо виконання норм та принципів міжнародного права (домовленостей, угод), притягнення держави-агресора до відповідальності за свої агресивні дії. Сучасна криза міжнародного права засвідчує потребу його реформування, адже формально закріплені цілі мають стати реальним орієнтиром його реформування. Водночас, цінність міжнародного права полягає в тому, що людство не знайшло іншого, кращого інструменту організації світового порядку.

Виходячи із реалії сучасності, що обумовлені неефективністю міжнародного права, проявами правового нігілізму, у вирішенні геополітичних проблем і конфліктів, виникає необхідність вдосконалення міжнародної системи безпеки, яка б дозволяла успішно притягувати до відповідальності держави, що вчиняють дії, котрі суперечать його нормам та принципам.

Сьогодення свідчить, що правовий нігілізм багатолікий, здатний швидко мімікрувати, змінюватися, пристосовуватися до певних обставин. Існує багато форм і сторін його конкретного прояву. Погоджуємося, що повністю подолати правовий нігілізм неможливо, це утопія. Однак, зведення його рівня до мінімуму шляхом застосування комплексних заходів для реального забезпечення принципу верховенства права на міжнародній арені цілком реально та необхідно. Цього можна досягнути не лише шляхом задекларування європейських цінностей демократії, правової держави, прав та гідності людини, а й встановленням дієвого атрибута відповідальності – санкцій, які будуть безапеляційно застосовані щодо кожного суб'єкта міжнародного права у разі порушення його норм, без винятку.